

**Biuro Informacji i
Dokumentacji
Kancelarii Senatu**

OE-7

Wrzesień 2004

Hanna Podedworna

Młody rolnik w Unii Europejskiej

Dział Informacji i Ekspertyz

Seria:
Opracowania i Ekspertyzy

Spis treści:

- Młody Rolnik w Unii Europejskiej – *Hanna Podedworna*

Materiał przygotowany przez Dział Informacji i Ekspertyz Biura Informacji i Dokumentacji.
Biuro zamawia opinie, analizy i ekspertyzy dotyczące poszczególnych projektów ustaw
sporządzone przez specjalistów reprezentujących różne punkty widzenia.
Wyrażone w materiale opinie odzwierciedlają jedynie poglądy autorów

©Copyright by Kancelaria Senatu, Warszawa 2004

Biuro Informacji i Dokumentacji Kancelarii Senatu RP
Dyrektor – Andrzej Dziubecki - tel. 694-24-32, fax 694-24-28, e-mail: dziubeck@nw.senat.gov.pl
Wicedyrektor – Ewa Nawrocka tel. 694-25-20, e-mail: nawrocka@nw.senat.gov.pl
Dział Informacji i Ekspertyz tel. 694-20-59, fax 694-20-49

Dr Hanna Podedworna

Perspektywy młodego rolnika w Unii Europejskiej

Analiza procesu przemian w Polsce pozwala zauważyć, że wiele negatywnych następstw tych przemian dotyka obszarów wiejskich. Społeczno - ekonomiczne charakterystyki tych obszarów informują o widocznych zjawiskach marginalizacji społecznej i wykluczenia. Raport Programu Organizacji Narodów Zjednoczonych (red. K.Gorlach, 2000) formułuje nawet tezę o formowaniu się na obszarach wiejskich "drugiej Polski", czyli zacofanej ekonomicznie i społecznie części kraju, która będzie rozwijała się wolniej w Zjednoczonej Europie. Polska "miejska" jest społeczeństwem rozwiniętym, jeżeli mierzyć poziom rozwoju syntetycznym wskaźnikiem, tzw. Indeksem Rozwoju Społecznego, zaś obszary wiejskie lokują się wśród społeczeństw słabiej rozwiniętych. Mimo nadziei i lawiny oczekiwań rozbudzonych potencjalnymi skutkami integracji, można stwierdzić, że upłynie wiele lat, zanim te dysproporcje zostaną zmniejszone.

Jak nierówności te wpłyną na położenie młodych mieszkańców wsi, którzy z własnego wyboru lub w wyniku braku innych możliwości, czyli wskutek zrządzenia losu, na wsi pozostaną? Młodzież wiejska będzie tą kategorią społeczną, która przynajmniej w części poniesie w przyszłości konsekwencje tych nierówności, co będzie wyrażało się w gorszym dostępie do tak zwanych dóbr powszechnie pożądaných, czyli pracy, pieniędzy, wykształcenia i szans życiowych, w których mieszczą się także szanse na znalezienie partnera życiowego. Mam na myśli tę część młodzieży, która pozostanie na wsi i obejmie gospodarstwa i odziedziczy wraz tym ogół warunków życiowych, które można nazwać "rentą zapóźnienia". Jak potwierdzają to dane demograficzne, także w Polsce (podobnie jak w innych krajach Unii) występuje zachwianie równowagi demograficznej - na wsi pozostają głównie mężczyźni, w miastach występuje nadwyżka kobiet, co owocuje trudnościami na rynku małżeńskim. Przestroga może być Irlandia, do której często bywa porównywana Polska, ze względu na rolniczy charakter. Wytworzyły się tam na wsi społeczności żyjące w przymusowym celibacie (celibate communities), który wymusza nierównowaga demograficzna, na 100 mężczyzn na obszarach wiejskich przypada tam 60 kobiet.

Jakie czynniki decydują o tak niekorzystnym obrazie wsi polskiej? Poza niskim poziomem dochodów przeciętnej rodziny, szerszym zakresem ubóstwa, dotyczącego na wsi głównie rodziny wielodzietne, a więc dzieci i młodzież, można wskazać słabszy rozwój infrastruktury technicznej i społecznej, gorszy dostęp do edukacji i rynku pracy. Prognozy

demograficzne szacują, że mieszkańcy wsi będą stanowili istotną kategorię wśród ogółu członków społeczeństwa polskiego, ok. roku 2030 będzie to około 35%, nawet jeżeli liczba rolników istotnie zmaleje. Socjologowie formułują już obawy, jakie pokolenie wyrośnie w warunkach biedy, odległej szkoły i braku miejsc pracy. Czy będzie to zaczątek polskiej podklasy? Można przypuszczać, że jedynym rozwiązaniem będzie emigracja za chlebem do innych krajów Unii lub nawet za Ocean, a to wymaga wykształcenia i znajomości języków obcych. Wiadomo, jak ubogie są inwestycje w kapitał ludzki w gminach wiejskich i jak niskie wydatki na edukację w ich budżetach. Być może władze lokalne powinny bardziej dbać o rozwój edukacji i inwestować w kapitał ludzki, a nie jedynie w rozwój infrastruktury technicznej.

Lansowany model wielofunkcyjnego rozwoju wsi postuluje model dezagraryzacji struktur społeczno- gospodarczych na obszarach wiejskich, co oznacza konieczność stworzenia około 1 500 000 miejsc pracy poza rolnictwem na tych obszarach. Czy możliwe będzie znalezienie kapitału na ich sfinansowanie, wypada mieć nadzieje, że fundusze europejskie posłużą temu celowi. Co oznacza realizacja modelu wielofunkcyjnego rozwoju wsi z perspektywy młodego rolnika, a więc człowieka poddanego w przyszłości szczególnej presji zewnętrznej, gdyż oddziaływania różnych instytucji społecznych i programów rozwojowych będą skierowane w tym kierunku, aby liczba rolników malała. Plany i strategie życiowe młodzieży wiejskiej, jej aspiracje i wybory będą w przyszłości ważnym elementem sytuacji społecznej wsi w Polsce, jej kształtu i charakteru.

Zacznijmy od planów młodych ludzi mieszkających na wsi, sposobów myślenia i działania oraz sposobów adaptacji do czekających ich zmian, będących także wynikiem przystąpienia Polski do UE, preferowanych wzorów karier zawodowych. Najnowszych informacji na ten temat dostarcza Raport Instytutu Spraw Publicznych, "Młode pokolenie wsi III Rzeczypospolitej" (Warszawa 2003), autorzy K.Gorlach, Z.Draż i Z.Seręga. Jak wyposażeni w wiedzę i umiejętności są młodzi ludzie żyjący w środowisku wiejskim? Czy mogą stawić czoła czekającym ich wyzwaniom. Charakteryzując tzw. kapitał cywilizacyjny, rozumiany jako zespół umiejętności obejmujących obsługę komputera, znajomość języków obcych w stopniu umożliwiającym porozumiewanie się, uczestnictwo w kursach i szkoleniach, wyjazdy za granicę, w wyżej wymienionych badaniach stwierdzono:

- 2/3 młodzieży wiejskiej potrafi obsługiwać komputer,
- 1/3 stwierdza opanowanie języka rosyjskiego w stopniu umożliwiającym porozumiewanie się,

- 38% badanych opanowało język angielski w stopniu umożliwiającym porozumiewanie się,
- ponad 1/3 wskazała, że przynajmniej raz wyjeżdżała za granicę w celach turystycznych, a 7% w celach zarobkowych.

Do tego należy dodać informację, że 1/4 badanych legitymuje się zerowym poziomem kapitału cywilizacyjnego, czyli nie potrafi obsługiwać komputera, nie zna żadnego języka obcego, nie uczestniczyła w szkoleniach. I tej części młodzieży należy pomóc finansując programy edukacyjne, pamiętając, że wielu z nich nie wyniosło z domu żadnej z tych umiejętności, gdyż rodzice nie osiągnęli wyższego niż zasadnicze zawodowe poziomu wykształcenia.

Co stanowiło główne zajęcie badanej w Raporcie młodzieży wiejskiej? Większość jest w jakiś sposób związana z pracą w gospodarstwie, stałą lub czasową. Uzupełniają ją praca poza rolnictwem, nauka, zajmowanie się domem i bycie bezrobotnym. Około 40% badanych stanowili studenci i uczniowie różnych szkół, a następną pod względem liczebności kategorią były osoby bezrobotne i poszukujące pracy. Czyli bezrobocie wśród młodzieży wiejskiej jest nawet wyższe niż średnia krajowa. Młodzież nie wiele różni się od starszego pokolenia w myśleniu o gospodarstwie, podobnie jak pokolenie rodziców niechętnie rozważa sprzedaż ziemi i likwidację działalności rolniczej, a raczej jest skłonna traktować ją jako działalność pomocniczą i poszukiwać dodatkowych źródeł dochodu. Można stwierdzić, że gospodarstwo, ziemia, nawet niewielki obszar traktowane są w kategoriach cennych zasobów, które należy chronić. Ponadto dał się zauważyć brak zainteresowania sprawami gospodarstwa rodzinnego rodziców i słaba orientacja w jego problemach. Fakt ten można interpretować jako brak planów związanych z kontynuacją zawodu rolnika, niechęć do przejmowania rodzinnej "firmy". Znalazło to również potwierdzenie i wytłumaczenie w tym, że badana młodzież nisko oceniała skuteczność finansową gospodarstwa rolnego, jako źródła dochodu, co będzie z pewnością miało wpływ na jej wzorce aktywności zawodowej. Gospodarstwo rolne przegrywa w porównaniu z własną firmą, pracą poza rolnictwem, emeryturą. Rodzi to obawy, że nie będzie chętnych do przejęcia gospodarstwa w tych rodzinach, gdzie stanowi ono zmodernizowany warsztat pracy. W takiej ocenie nie ma nic zaskakującego - od dawna gospodarstwo rodzinne nie było atrakcyjnym miejscem pracy dla młodych, którzy nadzieje na awans społeczny wiązali raczej z opuszczeniem wsi i transformacja społeczno-ekonomiczna nie była w stanie tego zmienić. Praca "na swoim", chociaż jest ceniona nie jest tożsama z pracą we własnym gospodarstwie, tylko 13% badanych odpowiedziało, że chciałoby prowadzić własne gospodarstwa rolne. Uzasadniane jest to deprecjacją ekonomiczną

gospodarstwa jako źródła dochodu, co może ulec zmianie wraz z napływem dopłat unijnych. Szacunki ekspertów mówią, że opłacalność rolnictwa wzrośnie dopiero wówczas, gdy zatrudnienie w rolnictwie zmaleje do 8% ogółu zatrudnionych. Czy jednak przystąpienie do Unii zmieni tak istotnie sytuację ekonomiczną rolników, jak jest to oczekiwane? Znowu przywołam przykład Irlandii, podając skutki integracji z UE w obszarze rolnictwa.

Integracja z UE spowodowała w Irlandii:

- nadprodukcję żywności,
- pogorszenie stanu środowiska naturalnego,
- wyludnienie i degradację ekonomiczną obszarów wiejskich, co zaowocowało spadkiem zapotrzebowania na usługi publiczne, obniżeniem atrakcyjności ekonomicznej i społecznej obszarów wiejskich jako miejsc inwestowania,
- marginalizację drobnych producentów rolnych, którzy nie posiadali wiedzy ani kapitału ekonomicznego i umiejętności menedżerskich do prowadzenia gospodarstwa,
- wszelkie fundusze unijne i dopłaty faworyzowały większych rolników, drobni nie mieli na nie szans, zmalała więc ich liczba,
- rozwój drobnego przemysłu na obszarach wiejskich,
- zmianę modelu rozwoju wsi na model zintegrowany, kreowany oddolnie, w którego realizacji ogromną rolę odgrywają społeczności lokalne.

Które z tych następstw wystąpią w Polsce, będziemy mieli szanse zbadać za 10-20 lat.

Obecnie można jedynie przewidywać, że poprawa ekonomicznych warunków gospodarowania w rolnictwie, która miejmy nadzieję nastąpi w Polsce, będzie czynnikiem podnoszącym atrakcyjność prowadzenia gospodarstwa i zatrzyma młodych ludzi na wsi.

Z punktu widzenia przyszłych działań gospodarczych bardzo interesująca jest zmiana poglądów dotyczących tego, jak można wykorzystywać zasoby gospodarstwa. Młodzi rolnicy równie często deklarują przekonanie, że można je wykorzystywać prowadząc duże, nowoczesne gospodarstwo towarowe, (31%), jak i podejmując działalność agroturystyczną, o ile gospodarstwo znajduje się w atrakcyjnej pod względem turystycznym okolicy (32%). Taki zróżnicowany sposób myślenia świadczy o pragmatyzmie młodzieży wiejskiej, skłonności do działań przedsiębiorczych, gotowości do elastycznych zachowań, co pozwala pozytywnie oceniać gotowość do podjęcia ról zawodowych. Wśród młodych mieszkańców wsi dominuje przekonanie o braku możliwości podjęcia pracy "na swoim" poza rolnictwem.

Jakie możliwości poprawy sytuacji rolników widzą młodzi mieszkańcy wsi?

Najczęściej wymieniano zwiększanie wydajności własnych gospodarstw (52%), następnie organizowanie się poprzez tworzenie własnych spółdzielni organizujących zaopatrzenie i zbyt

(37), poszukiwanie dodatkowych źródeł dochodu poza gospodarstwem (31%). Wybory nie sumują się do 100, gdyż wybierano więcej niż jedną możliwość. Taki sposób myślenia o gospodarstwie i możliwości poprawy sytuacji rolników świadczy o poleganiu na własnej pracy i wysiłku raczej niż na organizowaniu protestów, czy oddawaniu się w opiekę partiom politycznym. Nadzieja na poprawę sytuacji pokładana jest w kategoriach ekonomicznych, a nie w akcjach protestacyjnych i presji wywieranej na rząd. Realizm przejawiający się w opiniach młodych mieszkańców wsi jest zapowiedzią wyboru strategii indywidualnych raczej, które pozwolą poprawić własne położenie.

Od kogo młodzież wiejska oczekuje pomocy w trudnych sytuacjach życiowych? Najczęściej jako grupa wsparcia wymieniani byli rodzice - 71 %, następnie rodzeństwo - 41%, inni członkowie rodziny - 19%. Wyniki te potwierdzają istotną rolę rodziny jako grupy społecznej wspierającej jednostkę, która stanowi istotną cechę społeczeństwa polskiego. Swoisty familiocentryzm Polaków jest ewenementem wśród społeczeństw europejskich. Jednocześnie zastanawia brak jakichkolwiek innych grup wsparcia jednostki, organizacji, stowarzyszeń.

Jakie poglądy na temat ładu społeczno - gospodarczego charakteryzują młodzież wiejską? Podobnie, jak inne kategorie w społeczeństwie polskim patrzy ona na rzeczywistość polską przez pryzmat gospodarki. Gospodarka rynkowa kojarzona jest z bezrobociem, konkurencją, ciężką pracą, podziałem na bogatych i biednych, ciężkimi czasami, niepewnością własnego losu i własnością prywatną. Zdaniem młodzieży państwo powinno gwarantować pracę każdemu, kto chce pracować. Takie stanowisko jest reakcją młodzieży na bezrobocie i nie można interpretować go dosłownie. Chodzi raczej o to, aby państwo było bardziej aktywne w zwalczaniu bezrobocia.

Badania Instytutu Rozwoju Wsi i Rolnictwa PAN na temat obrazu wsi w świadomości społecznej (2003) wykazały, że wśród młodych mieszkańców wsi przeważają stereotypy negatywne rolnika, co świadczy o braku akceptacji dla wsi i rolnictwa, kompleksach i chęci ucieczki ze wsi. Takie postawy nie są raczej zapowiedzią gotowości do wyboru wsi jako miejsca pracy i zamieszkania przez młodzież pochodzącą z tego środowiska. Innym problemem pozostaje fakt, na ile nasza obecność w UE zwiększy szanse na awans społeczny tej młodzieży, na ile zaś je zablokuje, spychając tę kategorię na margines społeczny. Cytowane badania wykazały, że najważniejsze obawy i zagrożenia związane z przystąpieniem do UE dotyczą ryzyka wykupu polskiej ziemi, będącej przecież głównym zasobem wsi (54%-wskazywały to osoby starsze, mieszkańcy Ziemi Odzyskanych, gorzej wykształceni). Pozostałe zagrożenia związane z wejściem do UE dotyczyły:

- ograniczenia suwerenności państwa polskiego, - 38,5%,
- zniszczenia rolnictwa - 29%,
- zniszczenia polskiej wsi - 26%,
- utraty tożsamości narodowej - 22,%,
- zagrożenia dla wartości chrześcijańskich - 13%.

Politycy powinni być tych zagrożeń świadomi i podejmować próby zapobiegania ich ewentualnym skutkom. W atmosferze powracających roszczeń i aktywności organizacji wypędzonych, nie wolno zapomnieć, że ok. 30% obecnego terytorium Polski mogą te sprawy dotyczyć. Czy mieszkańcy wsi zdołają ocalić będące w ich rękach zasoby i przekazać młodemu pokoleniu? Bez nich będzie ono uboższe i pozbawione możliwości budowania własnej przyszłości.

Palącym problemem obszarów wiejskich w Polsce jest ukryte i jawne bezrobocie, które wymaga stworzenia nowych miejsc pracy w środowisku wiejskim. Podobnie jak w innych krajach UE w Polsce również nastąpi rozluźnienie zależności wsi od rolnictwa, ważnym problemem będzie więc tworzenie nierolniczych miejsc pracy na wsi. Wymaga to funduszy, pomocy organizacyjnej i przemyślanych strategii inwestowania władz lokalnych. Gospodarcze zapóźnienie obszarów wiejskich przesądza o braku możliwości zagospodarowania nadwyżek wolnej siły roboczej poza rolnictwem. Ze względu na niski poziom wykształcenia mieszkańców wsi w niewielkim stopniu można złagodzić problem podejmując programy przekwalifikowania. Z 250 tysięcy osób wkraczających rocznie w wiek produkcyjny w Polsce, 150 tysięcy mieszka na wsi. Podaż miejsc pracy na obszarach wiejskich jest znikoma. Pozostaje więc nadzieja na dostęp do europejskiego rynku pracy i złagodzenie problemu bezrobocia wiejskiego poprzez emigrację zagraniczną. W Wielkiej Brytanii, Hiszpanii i krajach skandynawskich występuje niedobór rąk do prac sezonowych w rolnictwie. Już pracują tam Polacy i pewnie będą pracować nadal. Trzeba zdawać sobie jednak sprawę, że pozycja społeczna, jaką może zapewnić najemna praca sezonowa w rolnictwie jest bardzo niska, we wszystkich społeczeństwach nowoczesnych klasyfikowana jest jako najniższa i nie może być porównywana ze statusem samodzielnego gospodarza.

Przystąpienie Polski do Unii Europejskiej zmieniło zasadniczo przestrzeń życiową młodzieży w większym stopniu niż starszego pokolenia. Jak wobec tego młodzież wiejska widzi swoje miejsce w zintegrowanej Europie? Integracja wzbudza przede wszystkim nadzieje - 1/3 badanej młodzieży, 1/4 odczuwa obawy z tym związane. Najbardziej przychylne postawy charakteryzują młodzież uczącą się i młodych robotników. A najmniej przychylne młodych rolników. Być może młodzież ucząca się wiąże swoje nadzieje z nowymi

szansami życiowymi na europejskim rynku pracy. O ile młody robotnik może mieć nadzieję na pracę w zjednoczonej Europie, o tyle młody rolnik obawia się raczej konkurencji ze strony rolników europejskich na polskim rynku żywnościowym. Najbardziej negatywne nastawienie do Europy charakteryzuje młodych zwolenników Samoobrony (52%) i partii prawicowych. Najwięcej zwolenników integracji jest wśród młodych sympatyków PSL, który jawi się jako partia mająca europeizować młode pokolenie polskiej wsi. Zainteresowanie młodzieży wiejskiej problematyką unijną jest umiarkowane - 59% deklaruje zainteresowanie problematyką unijną, a 38% brak takiego zainteresowania. Tylko 23 % stwierdziło, że jest dobrze poinformowana o sprawach Unii. We wszystkich aspektach dotyczących wsi i rolnictwa porównania wypadają na korzyść krajów Unii. Młodzież wiejska w Polsce jest przekonana, że w krajach Unii:

- występuje wyższy poziom mechanizacji prac w gospodarstwie rolnym - 81%,
- wyższy poziom życia rolników - 80%,
- lepsze warunki życia na wsi - 77%,
- wyższa efektywność rolnictwa - 74 %,
- wyższy poziom wiedzy umiejętności - 48%,
- lepszy stan środowiska naturalnego - 45%,
- wyższa jakość produktów rolnych - 21%,
- większa uczciwość ludzi - 16%,
- większa pracowitość - 14%.

Jak postrzegany jest bilans korzyści i strat z przystąpienia do Unii przez młodzież wiejską? Młodzież ta widzi w skutkach tego procesu więcej szans dla siebie niż dla swego otoczenia. Najwięcej nadziei pokładanych jest w:

Dostępie do nowych technologii rolniczych - 75% badanych jest o tym przekonanych,

Wzroście cen ziemi - 68 %,

Poprawie infrastruktury technicznej - 65%,

Dobrej przyszłości dla młodzieży, dzieci - 65%,

Możliwości znalezienia pracy poza rolnictwem - 59%,

Nadzieje młodzieży wiejskiej związane z wstąpieniem do struktur unijnych obejmują szeroki zakres spraw, dotyczących wsi i rolnictwa, a także Polski, rynków zbytu, itp.

Czego obawia się młodzież w związku z wstąpieniem do UE?

Zalewu polskiego rynku unijną żywnością - 71%,

Upadku wielu gospodarstw rolnych - 67%,

Wykupu ziemi przez cudzoziemców - 63%,

Wzrostu trudności ze zbytem polskich produktów rolnych - 60%,

Ograniczenia wielkości produkcji - 53%,

Wzrostu bezrobocia na obszarach wiejskich - 52%,

Zubożenia wsi - 45%,

Najwięcej obaw i najmniej nadziei dotyczy sytuacji polskiego rolnictwa, w nieco lepszym świetle widzi młodzież wiejska przyszłość wsi polskiej, a najlepiej sytuację ogółu społeczeństwa. Jak to można zinterpretować? Młodzież wiejska wyodrębnia sprawy wsi i rolnictwa z kontekstu spraw ogółu społeczeństwa i postrzega je w najmniej korzystnym świetle, co może być uznane za przejaw braku perspektyw dla realizacji własnych planów życiowych i ambicji.

Z zaprezentowanych wyników różnych badań socjologicznych wyłania się obraz młodego pokolenia polskiej wsi wchodzącej to Unii. Czym to pokolenie różni się od młodego pokolenia chłopów opisanego przez J. Chałasińskiego przed wojną?

Współczesna młodzież wiejska w Polsce nie jest silnie związana z rolnictwem jako typem aktywności gospodarczej, ani nie jest do niego silnie przywiązana. Nie deklaruje też szczególnej chęci opuszczenia wsi i życia w dużym mieście. Można to uznać za realistyczny osąd sytuacji. Brak zainteresowania przyszłym kształtem polskiego rolnictwa, debatą o zasadach i instrumentach wspólnej polityki rolnej także nie dziwi, gdyż nie rolnictwo będzie ich źródłem utrzymania. Obserwowany brak dążeń do likwidacji gospodarstwa pozwala sądzić, że nadal gospodarstwo jest traktowane jako forma zasobów, jako kotwica i przystań na wypadek niepowodzeń na rynku pracy, jako miejsce powrotów ze świata wreszcie. I takiej funkcji gospodarstwa nie należy lekceważyć. Kluczowym czynnikiem określającym sytuację życiową tej młodzieży jest wykształcenie, a właściwie jego brak - 60% mieszkańców wsi w wieku 16-30 lat legitymuje się wykształceniem zasadniczym zawodowym, które nie daje możliwości podwyższania jego poziomu oraz praca poza rolnictwem lub pozostawanie bezrobotnym.